

Bashimov, Güçgeldi. (2022). “Kazakistan’ın Hububat Ürünleri İhracatında Karşılaştırılmalı Üstünlüğünün Ölçülmesi”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 6 (2), 187-198

Araştırma Makalesi

KAZAKİSTAN’IN HUBUBAT ÜRÜNLERİ İHRACATINDA KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜĞÜNÜN ÖLÇÜLMESİ *

Measuring the Comparative Advantage of Kazakhstan’s Exports in Cereals Products

Güçgeldi BASHİMOV **

Öz

Kazakistan, dünyanın en önemli hububat ürünleri üretici ve ihracatçı ülkelerinden biridir. Hububat üretimi ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Kazakistan yıllık 7-8 milyon ton hububat ürünleri ihraç etmektedir. Bu çalışma, 2001-2020 dönemi için Kazakistan’ın seçilmiş hububat ürünleri ihracatının küresel rekabet üstünlüğünü değerlendirmektedir. Kazakistan’ın hububat ihracatının karşılaştırılmalı üstünlüğü Açıklanmış Karşılaştırılmalı Üstünlükler (AKÜ) ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırılmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksleri kullanılarak analiz edilmiştir. 2001-2020 yılları arasında Kazakistan’ın hububat ürünleri ihracat verileri Birleşmiş Milletler COMTRADE istatistiklerinden toplanmıştır. Ampirik bulgular, söz konusu dönemde Kazakistan’ın özellikle buğday ve arpa ihracatında karşılaştırılmalı ve rekabetçi bir üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hububat, İhracat, Karşılaştırılmalı Üstünlük, Kazakistan.*

Abstract

Kazakhstan is the most important grain products producer and exporter country in the world. Cereals production makes significant contributions to the country's economy. Annually, on average 7-8 million tons of cereals are exported. This study evaluates the global competitiveness of Kazakhstan's selected cereals exports for the period 2001-2020. The comparative advantage of cereals exports of Kazakhstan is examined by employing Revealed Comparative Advantage (RCA) and Revealed Symmetric Comparative Advantage (RSCA) index. The data were collected from the UN-COMTRADE statistics for the Kazakhstan cereals exports from 2001-2020. The empirical findings show that Kazakhstan had a comparative and competitive advantage in wheat and barley exports during the period under consideration.

Keywords: *Cereals, Export, Comparative Advantage, Kazakhstan.*

* Geliş Tarihi / Received: 18.10.2022, Kabul Tarihi / Accepted: 23.12.2022. <https://doi.org/10.58640/asyar.1191032>

** Dr., Türkmenistan, guyc55@gmail.com, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0003-3944-5499>

Giriş

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, bireylerin, firmaların veya ulusların faktör donanımlarındaki farklılıklardan veya teknolojik ilerlemeden kaynaklanan ticaretten elde ettikleri faydalar ile ilgili bir ekonomik teoridir. İş gücü uzmanlığı ve fırsat maliyeti, karşılaştırmalı üstünlük kavramının altında yatan temel kavramlardır (Zhao vd., 2019: 305). Söz konusu teoriye göre her ulus daha yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünleri üretme ve ihraç etme eğilimindeyken, aynı zamanda karşılaştırmalı üstünlüğü daha düşük ve karşılaştırmalı dezavantajı olan ürünleri ithal etmeyi tercih etmektedir. Karşılaştırmalı avantajlara dayalı ticaretin gelişmesi ülkelerin refah seviyesini artıracak ve serbest ticaretin gelişmesini teşvik edecektir (Ricardo, 1817).

Ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar, sosyo-ekonomik koşullar, coğrafi konum, iş gücü, teknolojik altyapı gibi faktörler dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüğünün elde edilmesinde önemli rol oynamaktadır. Kazakistan gibi doğal kaynak zengini olan ülkeler özellikle hammaddesi yoğun ürünlerin ihracatında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Kazakistan doğal kaynaklara zengin bir ülke olmasının yanı sıra tarımsal ürünlerin üretiminde de büyük potansiyele sahip bir ülkedir. Nitekim ülkenin sahip olduğu toprak ve su kaynakları, çeşitli iklim tipleri pek çok tarımsal ürünlerin üretimine olanak sağlamaktadır. Özellikle hububat ürünleri Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde en yaygın yetiştirilen ürünlerin başında gelmektedir (Bashimov, 2021). Bununla birlikte pek çok meyve ve sebze, endüstri bitkileri yetiştirilmekte ve ülke ihtiyacını karşılamaya yardımcı olmaktadır (Tokbergenova vd., 2018). Tarımsal üretim yöre halkına istihdam ve gelir kaynağı oluştururken, aynı zamanda ihracat yoluyla ülkeye önemli düzeyde döviz girdisi sağlamaktadır.

Kazakistan dünyanın önemli hububat ürünleri üreticisi ve aynı zamanda ihracatçı ülkelerinden biridir. Hububat ürünleri ülkenin önemli bir stratejik gıda hammaddesidir. Ülke genelinde ekili tarım arazilerinin yaklaşık %80'inde hububat yetiştirilmektedir. Son yıllarda Kazakistan'ın hububat ihracatı hızla gelişme göstermiş ve küresel hububat pazarında önemli bir aktör haline gelmiştir. Zira 1990-1995 döneminde 4,5 milyon ton hububat ürünleri yurt dışına ihraç edilirken, son yıllarda 7-8 milyon ton hububat ürünleri ihraç edilmektedir. Hububat ürünleri, Kazakistan'ın petro-kimya ürünleri ve metallerden sonra en çok ihraç ettiği önemli ürünler arasında yer almaktadır (Gridneva vd., 2018).

Hububat ürünleri eskiden beri en fazla ticarete konu olan mahsullerin başında gelmektedir. Küresel hububat ürünleri ticareti pek çok faktöre bağlı olarak genişleyip daralmaktadır. Ekonomik refahı artırmak ve kaynakların tahsisine ilişkin etkin kararlar alabilmek için bir ülkenin sektörel karşılaştırmalı üstünlüğünü ve uzmanlaşma düzeyini bilmek oldukça önemlidir. Bu bağlamda sürekli değişen bir ekonomik ortamda Kazakistan'ın hububat ürünleri ihracatında mevcut potansiyelinin ortaya konulması oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Kazakistan'ın seçilmiş hububat ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemektir. Bu bağlamda çalışma, küresel hububat pazarında Kazakistan'ın ihracat rekabet gücünün ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın gelecekte hububat üzerine yapılacak bilimsel çalışmaları genişletmeye yardımcı olması ve politika yapıcılara faydalı veriler sunması beklenmektedir.

Literatür İncelemesi

Literatürde tarımsal ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüğünü analiz etmeye yönelik çalışmalar olmasına rağmen, söz konusu çalışmaların pek çoğu özellikle Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmiş ülkeler üzerine yazılmıştır. Gelişmekte olan ülkeleri konu alan çalışmaların sayısı ise nispeten sınırlı sayıdadır. Tablo 1'de hububat ürünlerinin rekabet gücünü inceleyen çalışmalardan bazılarının yer verilmektedir.

Tablo 1. Hububat Ürünlerinin Rekabet Gücüne İlişkin Yapılan Çalışmalar

Araştırmacı(lar)	Ülkeler	Yöntem	Sonuç
Levkovich (2008).	Orta Asya ülkelerinin hububat ve pamuk ürünleri ihracatında rekabet gücü araştırılmıştır.	Vollrath'ın Nispi Ticaret Üstünlüğü indeksi ve Grubel-Lloyd indeksi.	1996-2005 dönemi için yapılan analiz sonucunda hububat ürünleri ihracatında sadece Kazakistan'ın rekabet avantajına sahip olduğu bulunmuştur.
Mo (2009).	1999-2005 yılları arasında Çin'in Hunan eyaletinin pirinç ihracatındaki rekabet gücü araştırılmıştır.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi ve Elmas modeli.	1999 ve 2000 yıllarında Hunan eyaleti pirinç ihracatında rekabet avantajına sahipken, ilerleyen yıllarda bu avantajını kaybettiği tespit edilmiştir.
Markovich (2015).	Ukrayna'nın küresel rekabet gücü ürün bazında incelenmiştir.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Ele alınan dönemde Ukrayna'nın hububat ürünleri, gübre, demir ve çelik ürünlerinde rekabet gücüne sahip olduğu bulunmuştur.
Sharif vd. (2015).	Pakistan'ın hububat ürünleri ihracatındaki rekabet gücü ortaya konulmaya çalışılmıştır.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Yapılan analiz sonucunda Pakistan'ın pirinç ve mısır ihracatında rekabet gücüne sahipken, buğday ve arpa ihracatında rekabet avantajına sahip olmadığı belirlenmiştir.
Peker (2016).	Türkiye'nin hububat ve baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücü incelenmiştir.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Türkiye'nin nohut, mercimek ve buğday unu ihracatında rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir. Buna karşın buğday, mısır, arpa ve kuru fasulye ihracatında rekabet üstünlüğüne sahip olmadığı bulunmuştur.
Bashimov (2017).	Kazakistan'ın buğday ihracatındaki rekabet gücü araştırılmıştır.	İhracat Piyasa Payı indeksi, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Ülkenin buğday ihracatında rekabet gücüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak, rekabet gücünün giderek zayıfladığı belirlenmiştir.

Goyal ve Vajid (2017).	Hindistan'ın pirinç ihracat performansı seçilmiş ülkeler ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi.	Sonuç olarak Hindistan'ın dünya pirinç ihracatında önemli pay alan ülkeler olan Tayland, ABD ve Vietnam karşısında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir.
------------------------	--	---	---

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma ikincil verilere dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler BM Comtrade, BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve ABD Tarım Bakanlığı veri tabanından elde edilmiştir. İhracat verileri 2001-2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada hububat ürünlerinden buğday, arpa, mısır ve yulaf incelemeye alınmıştır. Ayrıca, bu çalışmada konu ile ilgili kurum ve kuruluşların raporları, araştırmaları ve istatistikleri kullanılmıştır.

Günümüzde bir ülkenin dünya ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemeye olanak sağlayan pek çok indeks bulunmaktadır. Bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün değerlendirilmesini sağlayan en önemli göstergelerden birisi Bela Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksidir. AKÜ indeksi bir ülkenin dünya pazarındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü değerlendirmede araştırmacılar tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu indeks belirli bir ürünün ihracatının ülkenin toplam ihracatı içindeki payını, aynı ürünün toplam dünya ihracatı içindeki payı arasındaki orandır. Balassa indeksi D. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük kavramına dayanmaktadır. Söz konusu indeks ulusların belirli ürünlerde ticaret açısından birbirlerine göre nasıl performans gösterdiğini ifade etmektedir (Batra ve Khan, 2005). Balassa'nın AKÜ indeksi belirli bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunduğu veya bulunmadığı ürünleri belirlemesi, ülkenin güçlü ve zayıf sektörlerini ortaya çıkarması ve bazı referans ülkelere karşı ülkenin rekabet gücünü değerlendirmesi nedeniyle literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır (Goyal ve Vajid, 2017). AKÜ indeksi matematiksel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_{it}}\right)}{\left(\frac{X_{wj}}{X_{wt}}\right)} \quad (1)$$

Eğer $AKÜ_{ij} > 1$ ise, i ülkesinin j ürünüde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu ülkenin ilgili üründe uzmanlaştığını göstermektedir. Eğer $AKÜ_{ij} < 1$ ise, i ülkesinin j ürünüde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir. AKÜ indeks değeri yüksek olan ürün daha iyi ihracat avantajına sahiptir (Amighini, 2005).

Balassa'nın AKÜ indeksinin sıfır ile sonsuz arasında değer alması, çarpıklık, logaritmik dönüşüm sorunu gibi bazı sorunlar içermesinden dolayı bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Dolayısıyla bazı araştırmacılar tarafından AKÜ indeksine alternatif çeşitli yeni indeksler geliştirilmiştir. Bunlardan biri de Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksidir. ASKÜ indeksi, Balassa'nın AKÜ indeksinin içerdiği asimetri sorununu giderebilmek amacıyla geliştirilmiştir. ASKÜ indeksi aşağıdaki şekilde yazılabilir:

$$ASKÜ_{ij} = (AKÜ_{ij} - 1)/(AKÜ_{ij} + 1) \quad (2)$$

ASKÜ indeksi -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Dolayısıyla pozitif bir ASKÜ değeri karşılaştırmalı üstünlüğe işaret ederken, negatif bir ASKÜ değeri karşılaştırmalı dezavantajı ifade etmektedir (Dalum vd., 1998).

Araştırma Bulguları

Dünya genelinde bitkisel üretimin önemli bir kısmını hububat ürünleri oluşturmaktadır. Dünyadaki tüm ekilebilir arazilerin yaklaşık %50'sinde hububat ürünleri yetiştirilmektedir. 2020 yılında dünya hububat üretimi bir önceki yıla göre yaklaşık %2 oranında artarak 2,2 milyar ton olarak gerçekleşmiştir. Bu artışta özellikle buğday ve mısırın önemli payı bulunmaktadır. FAO verilerine göre 2020 yılında dünya genelinde buğday üretimi 775 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Dünyada buğday üretiminde önemli paya sahip ülkeler arasında Çin (%17), AB (%16), Hindistan (%13), Rusya (%11), ABD (%6), Kanada (%4,5), Avusturya (%4) yer alırken, ihracatta Rusya (%19), AB (%16), ABD (%14), Kanada (%13), Ukrayna (%9) ve Avustralya (%7) önemli paya sahip olan ülkeler arasındadır (FAO, 2022).

FAO verilerine göre 2020 yılında dünya mısır üretimi 1.129 milyon ton iken, pirinç üretimi 504 milyon ton, arpa üretimi 160 milyon ton ve yulaf üretimi 25,5 milyon tondur (FAO, 2022). Mısır üretiminde ilk beş ülke ABD, Çin, AB, Brezilya ve Arjantin'dir. Arpa üretiminde ise AB, Rusya, Avustralya, Kanada ve Ukrayna ilk sırada yer almaktadır. Son yıllarda ekim alanlarında görülen artış ile birlikte hava koşullarının elverişli olması nedeniyle hububat ürünlerinin üretiminde önemli artışlar elde edilmiştir. Son 10 yıllık dönemde özellikle ABD, Arjantin, Rusya, Brezilya, Ukrayna'nın hububat ürünleri üretiminde önemli artışlar görülmektedir (IGC, 2022).

Dünya hububat ürünleri üretiminde hatırı sayılır ülkelerden biri de Kazakistan'dır. Ülkede başta buğday olmak üzere arpa, mısır, yulaf, çeltik ve diğer hububat ürünleri yetiştirilmektedir. 2020 yılında hububat ekili alanların yaklaşık %54'ünde buğday tarımı yapılmıştır (Kurmanova ve ark., 2022). Kazakistan buğday üretimi bakımından dünyada 12. sırada yer almaktadır. 1990'lı yıllardan günümüze kadar buğday ekili alanda büyük bir değişim yaşanmazken, üretimde önemli düzeyde gelişme yaşanmıştır. 1995 yılında buğday üretimi 6,5 milyon ton iken, 2011 yılında 22 milyon tona ulaşmıştır. 2011 yılında havaların iyi gitmesi buğday tarımında verimi olumlu yönde etkilemiştir. 2012 yılında ise ülke genelinde yaşanan aşırı kuraklık özellikle ülkenin batı kesimlerinde buğday veriminde düşüşe neden olmuş ve o yıl buğday üretimi 9,8 milyon tona gerilemiştir. İlerleyen yıllarda da hava koşullarındaki değişikliklere bağlı olarak buğday üretimi dalgalı bir trend sergilemiştir. 2020 yılında 12 milyon hektarlık alanda 14 milyon ton buğday üretilmiştir (Tablo 2).

İncelenen dönemde buğday üretimi artış göstermiştir. Ancak, bazı yıllar üretimde önemli düzeyde azalmalar meydana gelmiştir. Bunun temel nedeni bazı yıllarda iklim şartlarının elverişsiz olmasıdır. Ülke genelinde yağış dağılımının düzensiz olması ve aşırı kuraklık verimi ve üretimi olumsuz etkilemektedir (Feher ve Fieldsend, 2019). Bununla birlikte, birim alandan elde edilen verimin yıllara göre değişiklik göstermesi üretimde dalgalanmalara neden olmaktadır. Buğdayda hektar başına alınan verim 900-1.600 kg arasında değişmektedir (Gridneva vd., 2018). İstatistik verilere göre Kazakistan'da buğday rekoltesi dünya ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Kazakistan'da buğday verimi ortalama 1,1 ton/ha iken, dünya ortalaması 3,5 ton/ha'dır (FAO, 2022).

Ülke genelinde buğdaydan sonra en çok yetiştirilen hububat bitkisi arpadır. 1990'lı yılların başında 5 milyon hektarlık alanda arpa üretimi yapılırken, 2000'li yıllarda arpa ekim alanı 1,5 milyon hektara gerilemiştir. İlerleyen yıllarda arpa ekim alanında dalgalı bir trend görülmektedir. 2020 yılında ülke genelinde 2,7 milyon hektar alanda arpa yetiştirilmiştir. Arpa üretimi de ekim alanına bağlı olarak yıllara göre azalış ve artış göstermiştir. Hububat ürünleri içerisinde diğer önemli bitkiler mısır ve yulafır. Ancak mısır ve yulafın üretim miktarı oldukça düşük düzeyde seyretmektedir. Bununla birlikte 2000'li yılların başında yaklaşık 250 bin ton olan mısır üretimi hayvancılığın gelişmesine paralel olarak hızla artmış ve 2020 yılında 958 bin tona ulaşmıştır (FAO, 2022). Ülkede mısır ve yulaf üretimi daha çok iç talebi karşılamaya yönelik yapılsa da ihracata yönelik üretimin çeşitli yollarla teşvik edilmesi ile üretimde önemli artışlar sağlanabilir.

Tablo 2. Kazakistan’da Seçilmiş Hububat Ürünlerinin Üretim Durumu

Yıllar	Buğday		Arpa		Mısır		Yulaf	
	Ekili alan (Bin Ha)	Üretim (Bin ton)	Ekili alan (Bin Ha)	Üretim (Bin ton)	Ekili alan (Bin Ha)	Üretim (Bin ton)	Ekili alan (Bin Ha)	Üretim (Bin ton)
1995	11.290	6.490	3.933	2.208	70	135	406	249
2000	10.050	9.073	1.625	1.663	74	248	189	181
2005	11.813	11.198	1.450	1.527	104	432	135	160
2010	13.138	9.638	1.332	1.312	95	462	162	133
2011	13.686	22.732	1.515	2.593	96	481	143	258
2012	12.410	9.841	1.634	1.490	100	520	165	147
2013	12.953	13.941	1.836	2.539	107	569	220	305
2014	11.923	12.996	1.909	2.412	125	663	192	226
2015	11.569	13.748	2.038	2.675	137	734	204	244
2016	12.373	14.985	1.893	3.231	135	762	209	335
2017	11.912	14.802	2.069	3.305	136	784	213	285
2018	11.354	13.947	2.520	3.971	150	862	235	336
2019	11.296	11.452	2.980	3.830	156	895	243	267
2020	12.057	14.256	2.729	3.659	162	958	228	240

Kaynak: (USDA, 2022; FAO, 2022).

Kazakistan buğday ihracatında dünyada miktar bazında 9. sırada yer alırken, değer bakımından dünyada 12. sırada yer almaktadır. Kazakistan’ın hububat ürünleri ihracatına ilişkin veriler Tablo 3’te sunulmaktadır. 2020 yılında hububat ürünleri arasında 1,1 milyar dolarlık ihracat değeri ile buğday ilk sırada yer almaktadır. Bunu sırasıyla arpa, mısır ve yulaf takip etmektedir. İncelenen dönemde hububat ürünlerinin ihracat değerleri üretime bağlı olarak hareketlilik sergilemektedir. Bazı yıllarda yaşanan aşırı kuraklıktan hububat üretimi olumsuz etkilenmiştir. Buna bağlı olarak ihracatta da zaman zaman dalgalanmalar görülmektedir. Ayrıca, son dönemlerde küresel ekonomide yaşanan yavaşlamanın hububat ihracatına olumsuz yansıdığı söylenebilir.

Ülkenin hububat ürünlerinin ana ihracat destinasyonları BDT ülkeleri, AB ülkeleri, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleridir. Hububat ihraç edilen ülkelerin başında Özbekistan, Tacikistan, Rusya, İran, Afganistan ve Kırgızistan gelmektedir. Hububat ürünlerinin %70’ten fazlası komşu ülkelere ihraç edilmektedir. Bunların dışında farklı ülkelere de ihracat gerçekleştirilse de bu oran oldukça düşük seviyede kalmaktadır. Hububat ürünleri ihracatında belli sayıdaki ülkelere olan bağımlılığı azaltmak hem de ihracat gelirlerini artırmak için ihracat pazarını çeşitlendirme yoluna gidilmelidir. Özellikle AB ve Orta Doğu bölgesi gibi geniş pazarlara yönelik ihracat artırılmalıdır. Ancak, ülkenin açık denizlere ve okyanuslara direkt çıkışının olmaması hububat ürünlerini dış pazarlara ihraç etme olanağını sınırlandırmaktadır. Bu da ülkenin ihracat potansiyelini olumsuz etkilemektedir. Buna rağmen son yıllarda Avrupa Birliği ülkeleri ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine az da olsa hububat ihracatı gerçekleştirilmektedir (Tokbergenova vd., 2018). Ancak, söz konusu ülkelerin coğrafi bakımdan Kazakistan’dan uzak olması dolayısıyla hububat ürünlerinin bu pazarlara ulaştırılmasında bazı zorluklar

yaşanmaktadır. Lojistik faaliyetlerin organizasyonundaki eksiklik, transit ve gümrük prosedürlerinin yavaş ilerlemesi sonucu hububat sevkiyatında zorluklar yaşanmaktadır (Ryspekova, 2016).

Tablo 3. Kazakistan'da Seçilmiş Hububat Ürünleri İhracatı (Bin dolar)

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Yulaf
1995	241.302	68.735	2.162	3.227
2000	453.668	40.545	1.387	2.942
2005	219.727	28.965	617	8
2010	911.491	39.054	1.429	498
2011	609.419	51.442	4.353	891
2012	1.599.128	111.017	2.536	755
2013	1.253.937	76.315	1.381	1.196
2014	960.072	60.329	6.875	813
2015	688.739	142.762	6.209	165
2016	685.069	104.368	3.353	1.079
2017	659.526	109.052	6.434	1.333
2018	971.803	137.151	9.446	1.452
2019	1.003.207	293.537	16.882	3.959
2020	1.137.140	299.458	15.550	1.549

Kaynak: (FAO ve UN Comtrade veri tabanı).

Kazakistan'ın seçilmiş hububat ürünlerine ait Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeks değerleri Tablo 4'te sunulmaktadır. Buna göre, buğday ve arpa ürünlerine ait AKÜ indeks değerleri ele alınan dönemin tamamında 1'den fazla değer almaktadır. Buğdaya ait indeks değeri 2003 yılında en yüksek iken (18,76), 2004 yılından itibaren indeks değerinde düşüş yaşanmıştır. Son 3 yılda ise indeks değeri artış eğilimi göstermektedir. Ele alınan dönemde buğday için ortalama AKÜ indeks değeri 8,32'dir. Tablo 4 incelendiğinde arpa ürününe ait indeks değeri de ele alınan dönemde inişli-çıkışlı bir seyir sergilemektedir. 2020 yılında arpa ürününe ait AKÜ değeri en yüksek değere ulaşmıştır (15,00). Çalışma döneminde arpa için ortalama AKÜ indeks değeri 5,38 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak bu iki ürüne ait AKÜ değerleri Kazakistan'ın dünya buğday ve arpa pazarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda mısır ve yulaf ürünlerine ait AKÜ indeks değerleri ele alınan dönemde 0 ile 1 arasında değer almıştır. İncelenen dönemde mısır ürünü için indeks değeri ortalama 0,06 iken, yulaf ürününe ait indeks değeri ortalama 0,41 olarak bulunmuştur. Bu da küresel pazarda Kazakistan'ın mısır ve yulaf ihracatında karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte son yıllarda özellikle yulaf ürününe ait AKÜ indeks değerinde belirgin bir artış göze çarpmaktadır. 2019 yılında yulaf ihracatında avantajlı konuma geçmiş, ancak bir sonraki yıl tekrar dezavantajlı konuma düşmüştür.

Tablo 4. Kazakistan'ın Seçilmiş Hububat Ürünlerine Ait AKÜ İndeks Değerleri

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Yulaf
--------	--------	------	-------	-------

2001	15,93	11,09	0,12	0,91
2002	13,73	5,04	0,08	0,03
2003	18,76	3,44	0,16	0,39
2004	8,91	4,86	0,08	0,18
2005	4,59	2,98	0,02	0,01
2006	7,91	1,00	0,04	0,02
2007	11,07	2,09	0,01	0,60
2008	7,29	3,22	0,01	0,48
2009	5,62	9,69	0,01	0,00
2010	7,30	2,07	0,02	0,23
2011	2,64	1,42	0,03	0,22
2012	6,52	2,80	0,01	0,19
2013	5,68	1,95	0,01	0,36
2014	4,77	1,82	0,05	0,23
2015	6,35	6,55	0,08	0,08
2016	8,12	7,31	0,05	0,73
2017	6,11	5,67	0,08	0,76
2018	7,48	5,66	0,09	0,63
2019	8,08	13,89	0,15	1,62
2020	9,44	15,00	0,16	0,63
Ortalama	8,32	5,38	0,06	0,41

Kaynak: (Yazarlar tarafından hesaplanmıştır).

Hububat ürünlerine ilişkin hesaplanan Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeks değerleri Tablo 5'te sunulmaktadır. Tablo 5'e göre Kazakistan buğday ve arpa ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, mısır ve yulaf ihracatında ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı görülmektedir. Yani, ASKÜ indeksi yukarıda hesaplanmış olan AKÜ indeksiyle tutarlılık arz etmektedir. Her iki indeks değerlerinden anlaşılacağı üzere Kazakistan'ın buğday ve arpa ihracatında sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğünün hep devam ettirmiştir. Ancak, söz konusu ürünlere ait indeks değerleri aşırı dalgalanma sergilemektedir. Nitekim hububat ürünleri üretiminde zaman zaman yaşanan dalgalanmalar ihracatta istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Tablo 5. Kazakistan'ın Seçilmiş Hububat Ürünlerine Ait ASKÜ İndeks Değerleri

Yıllar	Buğday	Arpa	Mısır	Yulaf
2001	0,88	0,83	-0,79	-0,04
2002	0,86	0,67	-0,86	-0,94

2003	0,90	0,55	-0,72	-0,44
2004	0,80	0,66	-0,85	-0,70
2005	0,64	0,50	-0,96	-0,98
2006	0,78	0,00	-0,92	-0,96
2007	0,83	0,35	-0,99	-0,25
2008	0,76	0,53	-0,99	-0,35
2009	0,70	0,81	-0,97	-1,00
2010	0,76	0,35	-0,97	-0,63
2011	0,45	0,17	-0,95	-0,63
2012	0,73	0,47	-0,97	-0,69
2013	0,70	0,32	-0,98	-0,47
2014	0,65	0,29	-0,91	-0,63
2015	0,73	0,74	-0,86	-0,85
2016	0,78	0,76	-0,91	-0,16
2017	0,72	0,70	-0,86	-0,14
2018	0,76	0,70	-0,84	-0,23
2019	0,78	0,87	-0,73	0,24
2020	0,81	0,87	-0,73	-0,23
Ortalama	0,75	0,56	-0,89	-0,50

Kaynak: (Yazarlar tarafından hesaplanmıştır).

Gıda sanayi ve yem sanayinin ana hammaddesini oluşturan hububat ürünlerinin önemi her geçen gün artmaktadır. Hububat ürünleri kapsadığı alan, üretim hacmi ve ülke ekonomisine sağladığı katkıdan dolayı stratejik bir öneme sahiptir. Kazakistan hububat üretiminde ekilebilir arazi varlığı, iklim ve hava koşulları, nispeten düşük kaynak maliyeti gibi doğal avantajlara sahiptir. Kazakistan özellikle buğday ve arpa ihracatında yüksek rekabet avantajına sahip olmasına rağmen bu sektörde potansiyelini tam olarak kullanamamaktadır. Bunun temel nedeni ise sektörde küçük ölçekli işletmelerin hâkim olması, sektörde verimliliğin ve karlılığın düşük olması, makineleşme düzeyinin düşük olması, modern hububat depolama sistemlerinin gelişmemiş olması, sektöre yönelik yatırımların yetersiz olması, yenilikçi teknoloji kullanımının yetersiz olmasıdır. Aynı zamanda yurt içinde nakliye maliyetlerindeki aşırı artış ile lojistik faaliyetlerinin organizasyonunda yaşanan aksamalar ülkenin uluslararası ticarete rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Bununla birlikte, hububat üretimine yönelik devlet desteklerinin yetersiz oluşu sektörün gelişimini yavaşlatmaktadır (Tokbergenova vd., 2018; Kaliyev ve Moldashev, 2020; Namazova ve Wei, 2020). Son yıllarda hububat ürünleri üretiminde dalgalanma görülsede genel olarak artış eğilimi göstermektedir. Ancak, hububat yetiştiriciliğinde yüksek kaliteli tohumluk kullanım düzeyi ve ileri teknolojilerin kullanımı halen oldukça düşük seviyede kalmaktadır (Djoldasbayeva vd., 2018).

Rekabetin giderek daha da zorlaştığı dünya hububat pazarında Kazakistan'ın rekabet gücünü sürdürebilmesi için mevcut yapısal sorunların giderilmesine yönelik tedbirler alınması gerekmektedir. Hububat üretiminde ürün kalitesinin sürekli iyileştirilmesi gerektiği için bu yönde bitki ıslah

çalışmalarına devam edilmelidir. Ülke genelinde sertifikalı ve kaliteli tohumluk kullanımının yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca, hububat endüstrisine yönelik lojistik ve depolama sisteminin iyi organize edilmesi gerekmektedir. Nakliye faaliyetlerinin ve depolama tesislerinin daha da iyileştirilmesi ile hububat ürünlerinin ticareti daha güvenilir ve karlı hale gelecektir. Buna ilaveten hububat ürünlerinin ihracat performansının düşmesini engellemek için ihrac pazarlarında çeşitlendirmeye gidilmelidir. Böylece dış pazarlardan kaynaklanabilecek sorunların ihracat üzerindeki olumsuz etkilerinin hafifletilmesi sağlanabilir. İhracat pazarlarının çeşitlendirilmesi ihracat yoluyla elde edilecek gelirlerin artırılmasına ve dolayısıyla ulusal ekonomiye olumlu katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Kazakistan sahip olduğu coğrafi konumu ve geniş tarım arazileri sayesinde hububat üretiminde ve ihracatında önemli bir potansiyele sahip bir ülkedir. Ancak, hububat üretim miktarı iklim ve hava şartlarına bağlı olarak yıllar itibarıyla hareketlilik sergilemektedir. Hububat ürünleri Kazakistan'ın başlıca ihracat kalemleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada Kazakistan'ın hububat ürünleri ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğü belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma 2001-2020 dönemini kapsamakta ve analiz yöntemi olarak AKÜ ve ASKÜ indeksleri kullanılmıştır.

Kazakistan'da halen hububat tarımında monokültür tarım sisteminin hâkim olması, hububat ekim alanlarında çeşitliliğin az olması, verimin düşük olması gibi nedenlerle üretim ve ihracatta dalgalanmalar yaşanmakta ve buna bağlı olarak rekabet gücünde istikrarsızlık göze çarpmaktadır. Kazakistan'ın hububat ihracatı ağırlıklı olarak Orta Asya ve Rusya pazarlarına odaklanmaktadır. Bu nedenle arz bolluğu döneminde hububat ihracatını artırmak için başka pazarlar aramaya ihtiyaç duyulmaktadır.

AKÜ ve ASKÜ indeksleri kullanılarak elde edilen bulgulara göre Kazakistan ele alınan dönemde buğday ve arpa ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ancak, mısır ve yulaf ihracatında ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu belirlenmiştir. Kazakistan gelecekte hububat üretimini ve ihracatını artırarak gerek bölgesel gerekse küresel piyasada rekabet gücünü güçlendirme potansiyeline sahiptir. Ancak, bu avantajın yanı sıra pek çok yapısal sorunlar da bulunmaktadır. Hububat ürünlerinde pazar payının artırılabilmesi için uzun vadeli bir perspektife odaklanan stratejiler ile politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Etkin stratejilerin uygulanması ile birlikte ülkenin ihracat fırsatlarının geliştirilmesi ve ihracat potansiyelinin artırılması sağlanabilir.

Kaynaklar

- Amighini, A. (2005). "China in the International Fragmentation of Production: Evidence from the ICT Industry". *The European Journal of Comparative Economics*. 2 (2), 203-219.
- Bashimov, G. (2017). "Buğday İhracatında Kazakistan'ın Rekabet Gücü". *U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*. 31 (2), 11-21.
- Bashimov, G. (2021). "Orta Asya Ülkelerinde Buğday Üretimine Ekonomik Gelişim Seyri". *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*. 7 (1), 66-75.
- Batra, A.; Khan, Z. (2005). "Revealed Comparative Advantage: An Analysis for India and China". ICRIER Working Paper No. 168, New Delhi.
- Dalum, B., Laursen, K. ve Villumsen, G. (1998). "Structural Change in OECD Export Specialization Patterns: De-specialization and 'Stickiness'". *International Review of Applied Economics*. 12, 447-467.
- Djoldasbayeva, G., Yessaidar, U.; Kirdasinova, K.A. (2018). "Development of Grain Industry of The Republic of Kazakhstan". *Journal of Problems of Agrimarkets*. 3, 45-53.
- FAO. (2022). <http://www.fao.org/faostat> (15 July, 2022).
- Feher, I. ve Fieldsend, A.F. (2019). "The Potential for Expanding Wheat Production in Kazakhstan: Analysis from a Food Security Perspective". Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Goyal, K.A.; Vajid, A. (2017). "Revealed Comparative Advantage of India's Rice Export with Selected Countries (A Case Study)". *Pacific Business Review International*. 9 (9), 51-56.

Gridneva, Y.E., Kaliakparova, G.Sh.; Gusseva, O.S. (2018). "Current Trends in the Development of Wheat Market in the Republic of Kazakhstan". *Journal of Problems of Agrimarkets*. 2, 148-154.

IGC. (2022). https://www.igc.int/en/gmr_summary.aspx (10 July, 2022).

Kaliyev, G.; Moldashev, A. (2020). Kazakistan'da Tarımsal Üretimin Güncel Sorunları, *XIII International Scientific and Practical Conference (15-16 October)*, Minsk, 100-103.

Levkovich, I. (2008). "Competitiveness of cotton and wheat production and processing in Central Asia". Ed., T. Glauben., J.H. Hanf., M. Kopsidis, A. Pienadz ve K. Reinsberg. *Agri-food Business: Global Challenges-Innovative Solutions*. IAMO, Vol. 46, 133-150.

Markovich, I. B. (2015). "Specialization of Export Commodity Groups as One of the Features of State Trade Potential". *Actual Problems of Economics*. 10 (172), 43-50.

Mo, L. (2009). Research on the International Competitiveness of the Rice in Hunan, *2nd International Conference on Future Information Technology and Management Engineering (13-14 December)*, China, 507-510.

Namazova, A. S. ve Wei, F. (2020). "Grain production overview of research in Kazakhstan". *Journal Capital of Science*. 6 (23).

Peker, A. E. (2016). "Türkiye Hububat ve Baklagil Alt Sektörünün Avrupa Birliği Pazarı Karşısındaki Rekabet Gücü". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 5 (2), 1-20.

Ricardo, D. (1817). *On The Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.

Ryspekova, M. O. (2016). "An Assessment of the Export Potential of Crop in Kazakhstan". *Journal of Problems of Agrimarkets*. 2, 48-55.

Sharif, M., Niazi, M.A., Mahar, A.B.; Jabbar, A. (2015). "Study on Competitiveness of Cereals and their Products Exports from Pakistan". *Journal of Agricultural Research*. 53 (3), 453-465.

Tokbergenova, A., Kiyassova, L.; Kairova, Sh. (2018). "Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan". *Polish Journal of Environmental Studies*. 27 (5), 1923-1933.

USDA. (2022). www.fas.usda.gov (22 July 2022).

Zhao, D., Hubacek, K., Feng, K., Sun, L. ve Liu, J. (2019). "Explaining Virtual Water Trade: A Spatial-Temporal Analysis of the Comparative Advantage of Land, Labor and Water in China". *Water Research*. 153, 304-314.

